

KÖZÖS HANG A VILÁGPOLITIKÁBAN

Az EU kül- és biztonságpolitikájának elméleti megközelítései

Szép Viktor

(MTA TK, Jogtudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A közös kül- és biztonságpolitika (KKBP) a politikatudomány egyik kedvelt uniós szakpolitikai területe. A kutatók számos szempontból vizsgálták az Unió külpolitikáját az elmúlt évtizedekben. Ez a tanulmány mindenekelőtt arra keresi a lehetséges elméleti válaszokat, hogy az egyhangúság követelményének ellenére képes-e a huszonnyolc tagállam megegyezni a közös fellépéseket illetően, valamint képesek-e túllépni a legkisebb közös többszörös típusú döntéseken? A nemzetközi kapcsolatok hagyományos elméleti mindegyik válaszokat adnak e kérdésekre, míg az Unió külpolitikáját „közlebről” figyelő kutatók szerint elsősorban a KKBP-ben dolgozó hivatalnokok sajátos szocializációja segíti elő a kollektív döntések megszületését. A tanulmány arra szeretné felhívni a figyelmet, hogy az „elemzési szint” megváltoztatásával megmagyarázható az Unión belüli egyre intenzívebb külpolitikai együttműködés.

Kulcsszavak: EU-s külpolitika ■ közös kül- és biztonságpolitika ■ nemzetközi kapcsolatok elméletei ■ kollektív döntések

A közös kül- és biztonságpolitika¹ (KKBP, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*) vizsgálata a „nemzetközi” politikatudomány² egyik kedvelt uniós témaköre. Az évtizedekre visszanyúló külpolitikai együttműködés nyomán mára könyvtárnyi irodalma keletkezett a KKBP-nek, valamint elődjének, az Európai Politikai Együttműködésnek (EPE, *European Political Cooperation, EPC*). Az Unió külpolitikája jogi szempontból is jelentős, nemzetközi színvonalú szakirodalommal rendelkezik.³ A politikatudományon belül ezt a területet egy sajátos kettőség jellemzi. Míg az akadémiai közösség jelentős mennyiségű empirikus kutatást publikált a KKBP-ről, addig a kutatók számottevő része képtelennek bizonyult az uniós külpolitikát létező elméletekbe integrálni vagy létrehozni egy uniós külpolitikára vonatkozó saját elméleti keretet (Carlsnaes 2007; Holland, 1991; Jørgensen, 1993; Rosamond, 2000; Tonra–Christiansen, 2004; Weiler–Wessels, 1988). Ahogy Knud Erik Jørgensen megfogalmazza, az elméletek létrehozására irányuló törekvéseket egy általános elutasítás jellemzi (Jørgensen, 1999), hiszen a kutatók számottevő része a KKBP-re csupán a tagállami külpolitikák „nyúlványaként” tekint (Jørgensen, 2004). Az elméleti viták

relatív hiánya azzal is magyarázható, hogy az Európai Unió sajátos szereplője a nemzetközi politikai életnek – az államiság és a nemzetközi szervezetek hagyományos fogalmaiba sem illeszthető be (Andreatta, 2011; Jørgensen, 2015). A gazdaság területein elért integráció mélysége miatt az EU sokkal könnyebben megtalálható a nemzetközi politikai gazdaságtan (*International Political Economy, IPE*), mint a nemzetközi kapcsolatok hagyományos elméletei között.

Az EU-s külpolitikát legalább három szempontból lehet vizsgálni. A befelől forduló megközelítés mindenekelőtt a napirendképzés folyamatára, a szakpolitika kialakítására és a döntéshozatalra összpontosít. Egy másik megközelítés egy érintett döntés eredményeit vizsgálhatja az Unió szemszögéből. A harmadik megközelítés pedig azt az államot vagy régiót vizsgálja, amelyre hatással van az Unió külpolitikája (Keuleers és mtsai, 2016). A második megközelítés összefoglalójának megírására már tetek erőfeszítést a *Politikatudományi Szemle* hasábjain: például Juhász Krisztina tanulmánya arra keresi a választ, hogy az uniós külpolitika természetét vajon a civil, a normatív vagy a katonai hatalom koncepciója írja-e le jobban (Juhász, 2012)? Ugyanakkor a szerző tanulmányában csupán annyit ír, hogy a „fontosabb [...] elméleti irányzatokat” kívánja bemutatni. A homályos megfogalmazás nem következmény nélküli: részben olyan elméleti kereteket is bemutat, amelyek voltaképpen keresztezik a fent említett hármas felosztást és csak olyan összefüggés található az elméletek között, mint bármely más, az Unió külpolitikájára vonatkozó elméletek között. Jelen tanulmány célja az, hogy az első megközelítés elméleti keretét bemutassa. Ez a cikk elsősorban arra keresi a lehetséges elméleti válaszokat, hogy a 28 tagállam hogyan tud kollektív döntéseket hozni? A kollektív döntések azért okozhatnak különös nehézségeket a KKPB területén, mert az Európai Unióról szóló Szerződés (EUSz.) rendelkezései a tagállamok egyhangúságát követeli meg a legtöbb kérdést illetően. Az egyhangúság követelményének közvetlen következménye, hogy a KKBP népszerű megközelítésévé a kormányközi elméletek váltak. E tanulmánynak nem célja a realista elméletek cáfolata, de ez a „*state of the art*” szeretné legalább kicsit elbizonytalanítani mindazokat, akik általában a nemzetközi politika zordabb interpretációihoz vonzódnak.

Ez a tanulmány mindent összevetve azokra az elméletekre összpontosít, amelyek a KKBP keretén belül felmerülő kollektív döntések dilemmájára világítanak rá, azaz, amelyek arra a kérdésre keresik a lehetséges elméleti válaszokat, hogy lehet-e – a KKBP kormányközi jellege mellett/ellenére – közös döntéseket hozni? Ennek érdekében ez a cikk mindenekelőtt a nemzetközi kapcsolatok hagyományos elméleteinek releváns szerzőit és azok munkáit mutatja be. E munkák döntő része csupán érintőlegesen szól az EU külpolitikájáról. Ennek elsősorban az az oka, hogy a realizmus az államokat – és nem a nemzetközi szervezeteket⁴ – tekinti a nemzetközi rendszer meghatározó szereplőinek, míg a liberalizmus elsősorban „*low politics*”-ügyekre koncentrálnak.

Ennek ellenére mégis inkább a (neo)realista szerzők munkái között találjuk meg az Unió külpolitikájára vonatkozó megállapításokat, tekintve, hogy ez az elméletcsalád a „*high politics*” szféráira összpontosít. Ezek az elméletek inkább – de nem minden esetben – rendszerszintű magyarázatokat keresnek az Unió külpolitikájára, míg a „középszintű” elméletek kifejezetten az Unió külpolitikájának működését vizsgálják, amelyek kétségtelenül eltérő elemzési és módszertani változásokhoz, valamint eredményekhez vezethetnek. Ez utóbbiak elsősorban a szocializációs mintákat, az értékek és a közös meggyőződések fontosságát hangsúlyozzák, azaz elemzési szintet váltanak és mindenekelőtt az Unióban dolgozó hivatalnokok szerepét emelik ki a közös döntések előkészítésében és formálásában. Az Unió külpolitikáját „közelebről” megfigyelő kutatók között egyetértés mutatkozik abban, hogy a nemzetközi kapcsolatok hagyományos elméleteinek használata félrevezeti a KKBP-ről szóló diskurzust.

Tekintettel azonban az európai külpolitika változásaira, fejlődésére és intézményesülésére, néhány szakértő megfogalmazhatja azt a jogos dilemmát, hogy vajon a 40-50 évvel ezelőtt kialakított elméleti keretek ugyanolyan mértékben alkalmazhatók-e a KKBP-re, mint az 1990-es évek elejéig működő EPE-re? S miközben a KKBP jelentős átalakuláson ment keresztül a Lisszaboni Szerződés elfogadásával, úgy tűnhet, hogy alapvető természetét megtartotta. Az Európai Unió Bíróságának szerepe továbbra is korlátozott, de hatásköre kibővült. Főszabály szerint a tagállamok továbbra is egyhangúan szavazzák meg a határozatokat, de egyre több területen szavazhatnak minősített többséggel is, valamint kibővítették a megerősített együttműködés lehetőségeit is (Elsuwege, 2010). Az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője jelentősebb hatáskörrel rendelkezik, amely részint hármas szerepéből adódik: egyszerre az Európai Bizottság alelnöke és egyszerre a Külügyi Tanács elnöke, valamint meghívott az állam- és kormányfők találkozóin. Az Európai Külügyi Szolgálat (EKSZ) létrehozása többek között hozzájárul az uniós külkapcsolatok koherenciájához. Az innovációk ellenére a KKBP továbbra is az Unió sajátos szakpolitikai területe maradt. A Lisszaboni Szerződés formálisan megszüntette a korábbi pilléreket, ugyanakkor a KKBP – a szakpolitikák közül egyedülként, de a Közös Biztonság- és Védelempolitikát (KBVP) és az Európai Szomszédságpolitikát beleértve – az EUSz-ben található meg, míg az összes többi külkapcsolati politika az Európai Unió Működéséről szóló Szerződésben (EUMSz). Az EUSz 24. cikk (1) bekezdése értelmében a KKBP „külön szabályok és eljárások hatálya alá tartozik”. Továbbá, az EUMSz vonatkozó rendelkezései alapján megállapítható, hogy a KKBP sem a kizárólagos, sem a megosztott, sem pedig a támogatói hatáskörök között nem található meg. A szerződés csupán homályosan utal arra, hogy „[a]z Unió [...] hatáskörrel rendelkezik a [KKBP] meghatározására és végrehajtására” (EUMSz, 2(4)). A Lisszaboni Szerződéshez csatolt nyilatkozatok azonban nyilvánvalóvá teszik, hogy a KKBP, az EKSZ, a főképviselő, valamint a vonatkozó szerződéses rendelkezések nem érinthe-

tik a tagállamok külpolitikai hatásköreit. Összességében, a KKBP jelentős változásokon ment keresztül, de máig megtartotta kormányközi jellegét, amely a második pillér kvázi tovább élését mutatja (Koutrakos, 2012; Vooren–Wessel, 2014).

A KKBP ÉS A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK RACIONÁLIS MEGKÖZELÍTÉSEI

A nemzetközi kapcsolatok elméleteinek hagyományos felosztása értelmében a két klasszikus iskolát – a realizmust és a liberalizmust – kettéválasztják. Ez a tanulmány azonban épp ellenkezőjét teszi, egy alcím alá sorolja őket. Ez két, specifikus, a jelen téma szempontjából fontos és egy általános megfontolás miatt szükséges. Egyfelől a realizmus és a liberalizmus – az évtizedes viták ellenére – osztják azt a feltételezést, miszerint az államok nemzeti érdekeit relatíve állandó változóként lehet kezelni. Ez a feltételezés alapvetően befolyásolja, hogy mit gondolunk a KKBP keretén belüli lehetséges együttműködés valószínűségéről. Ha egyetértünk ezzel a feltételezéssel, nyilvánvaló, hogy egy sokkal alacsonyabb intenzitású kormányközi együttműködés képe rajzolódik ki. Másfelől – szorosan összefüggően az első tényezővel – e sorok szerzője mind a realista, mind pedig a liberális elméletekhez kritikusan viszonyul, hiszen azt állítja: figyelmen kívül hagynak olyan tényezőket, amelyek valójában megkönnyítik az együttműködést (lásd a cikk későbbi részeiben). Harmadszor pedig érdemes rögzíteni, hogy a realizmus és a liberalizmus szétválasztása a megértés folyamatát (pl. nemzetközi kapcsolatok szakos hallgatók részére) könnyebbé teheti, azonban a tudományos diskurzus felosztása mesterségesnek tekinthető (tehát a vita pl. az abszolút versus relatív nyereségekről, az államok közötti együttműködés lehetőségeiről, a nemzetközi rendszer anarchikus jellegéből fakadó következmények csillapításáról, stb.), hiszen a szerzők egymás feltevéseire válaszolhatnak és nem légtüres térben alakítják ki álláspontjaikat.

Mindezekkel együtt az EU külpolitikája könnyebben megtalálható a realista, mint a liberális szerzőknél. Ennek elsősorban az az oka, hogy a realizmus hajlamosabb a „*high politics*” szféráira összpontosítani, míg a liberalizmus mindeneke előtt a „*low politics*”-hoz köthető tényezőket helyezi előtérbe. Ugyanakkor megállapítható, hogy a realizmus nehezebben tud (a) általános magyarázatokkal szolgálni az EU létrejöttére és fennállására, valamint (b) annak külpolitikára is inkább csak rendszerszintű magyarázatai vannak, semmint részletekig menő fejtegetései. Általánosságban megállapítható, ahogy Joseph Grieco is fogalmaz, hogy a realizmus nehezen talál magyarázatokat az egyre fokozódó intézményesített együttműködésre és az európai országok EU iránt mutatott érdeklődésére (Grieco, 1993 és 1997).

1. táblázat. Az EU külpolitikája és a nemzetközi kapcsolatok hagyományos megközelítései

Elméletcsalád	Irányzatok	Jelentősebb szerzők	Fő tézis (az EU külpolitikát illetően)
Realizmus	Neorealizmus	Kenneth Waltz	Az EU/EPE/KKBP-t azért hozták létre, hogy egyensúlyozza az Egyesült Államokat.
	Kormányköziség	Stanley Hoffmann, Raymond Aron, Philip H. Gordon	1. Az államok a nemzetközi rendszer/EU/EPE/KKBP főszereplői. 2. Csak legkisebb közös többszörös típusú döntések születnek. 3. A külpolitika tagállami hatáskör marad.
		Neofunkcionalizmus	Ernst B. Haas, Philippe C. Schmitter
Liberalizmus	Liberális kormányköziség	Andrew Moravcsik	Azok a tagállamok törekszenek közös külpolitikára, akiknek nincs unilaterális alternatívájuk.
	Institucionalizmus	Robert Keohane, Robert Axelrod	A gazdaság területén könnyebb létrehozni az államok közötti együttműködést, mint a kül- és biztonságpolitika területén.
	Kereskedelmi liberalizmus	Robert Keohane, Joseph Nye	A nemzetközi kereskedelem és a kölcsönös egymásra utaltság békét hoz.

Az Unió külpolitikájára vonatkozó specifikusabb aggályt Adrian Hyde-Price fogalmazza meg, aki azt írja: az uniós külpolitika „nehéz eset a neorealizmus számára” (Hyde-Price, 2006: 219.), amely nyilvánvalóan nem képes megmagyarázni az EU minden apró részletét. További általános kérdések is felmerülnek: (a) vajon tényleg anarchikus maradt-e a nemzetközi rendszer vagy az EU-val bizonyos mértékű hierarchia is keletkezett? (b) vajon tényleg marginális szereppel rendelkeznek-e a nemzetközi intézmények? (c) vajon az államok-e a nemzetközi rendszer alapvető szereplői vagy a nemzetközi intézmények és a nem állami szereplők is szerepet kaptak az uniós szakpolitika-alkotási folyamatban? (d) vajon tényleg olyan érzékenyek a (tag)államok a relatív nyereségekre, miközben a fejlesztéspolitika a gazdagabb tagállamoktól a szegényeb-

bek felé transzferál anyagi javakat? (e) vajon a (kisebb-nagyobb mértékű) hatáskör-átruházást meg tudja-e magyarázni a realista elmélet? (f) és vajon az egyre intenzívebb külpolitikai együttműködésre milyen alternatív realista magyarázatok lehetnek relevánsak?

A liberális megközelítéseket részletekig menően nehezebb bírálni az Unió külpolitikáján keresztül. Ennek egész egyszerű oka van: nincs olyan liberális elmélet – az előbb említett „*low politics*”-ra való összpontosítás miatt –, amelyet kifejezetten azért hoztak volna létre, hogy a KKBP-nek elméleti keretet biztosítson. Ez nem jelenti azt, hogy a liberális elméletek ne lennének alkalmazhatók az EU külpolitikájára. Az európai integrációt tekintve a neofunkcionalizmus alapvető hivatkozási ponttá vált. Az elméletet terjedelmi okok miatt nem lehet részletezni ebben a tanulmányban, de azt rögzíteni kell a jelen téma szempontjából, hogy Ernst Haas lényegében nem írt a klasszikus diplomácia világáról. Ugyanakkor említést tett arról, hogy a hat alapító tagállam együttműködött a nemzetközi gazdasági intézményekben, mint például az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezetben (Haas, 1958). Egy későbbi munkájában Haas kiemelte a védelmi együttműködés lehetőségét, de álláspontja szerint a jólét megőrzésének kivételével nem kerül rá sor (Haas, 1961). A neofunkcionalizmus szempontjából Philippe C. Schmitter „externalizációs hipotézise” jelentősebb lehet az EU külpolitikára nézve. Schmitter azt állítja, hogy a tagállamokat két ok kényszeríti közös külkapcsolati politikák létrehozására. Egyfelől a harmadik országok reagálni fognak az integrációs folyamatra és azt egy egységként fogják kezelni. Másfelől a tagállamok rájönnek, hogy együttes erejük nagyobb, mintha külön-külön cselekednének (Schmitter, 1969). Schmitter tézise hasonlít Roy Ginsberg későbbi elméletére, aki kimondja, hogy a közös külpolitika elsősorban azért erősödik meg, mert a tagállamok rájönnek: a kollektív válaszok erősebbek az unilaterális alternatívákhoz képest (Ginsberg, 1989).

A kormányköziség ismert kutatói – elsősorban, de nem kizárólag Stanley Hoffmann – három alapvető kritikával illetik a neofunkcionalista és általában az optimista elméleteket. Egyrészt emellett érvelnek, hogy a nemzetközi rendszer, az EU, az EPE vagy a KKBP főszereplői az államok. Ennek egyik közvetlen következménye, hogy az európai külpolitikai együttműködés a legnagyobb közös osztó típusú döntéseknek kedvez, hiszen a tagállamok mindenekelőtt saját álláspontjukat és nemzeti érdekeiket védik. Másrészt – az első ponttal szorosan összefüggő tényező, hogy – a kormányközi iskola szerzői az EU-t általában a nemzetközi rendszer jelentéktelen szereplőjének gondolják. Nézeteik szerint az államok a nemzetközi rendszer alapvető egységei, így a nemzetközi szervezetek csupán marginális hatással rendelkeznek harmadik államok vagy régiók politikai és társadalmi eseményeire. Harmadrészt különbséget tesznek a „*low politics*” és a „*high politics*” szféráihoz tartozó területek között. Szerintük a mezőgazdaság vagy a kereskedelem területein elképzelhető ugyan,

hogy a tagállamok átruházzák hatásköreik részét vagy egészét, de a külpolitika területén kíméletlenül védik szuverenitásukat: a politikai egyesülés helyett a sokféleség logikája érvényesül. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy a kormányközi iskola a tagállamok egyediségére helyezi a hangsúlyt, azt állítván, hogy a közös piac és a közös intézmények létrehozása meghagyja a lehetőséget a tagállamoknak, hogy a rájuk leginkább jellemző vonásokat megtartsák és a világpolitikában nemzeti érdekeik mentén politizáljanak (Aron, 1966; Gordon, 1998; Hoffmann, 1964 és 1966).

A kormányközi iskola egy „szelídebb” változata, ám az uniós külpolitikával kapcsolatban hasonlóan inkább pesszimista attitűdöt képviselő elmélet Andrew Moravcsik nevéhez fűződik. A liberális kormányköziség néhány realista alaptételt elfogadott, miközben az elmélet „első szintje” liberális alapokon nyugszik. Moravcsik elméletében nem az tekinthető újdonságnak, hogy egy „többszintes elméletet” hozott létre. Széles körben ismert például Robert Putnam „kétszintű játékelmélete”, amely a nemzetközi gazdasági együttműködést a hazai érdekcsoportok érdekérvényesítő-képességével magyarázza (Putnam–Bayne, 1984; Putnam, 1988). A liberális kormányköziség legalább két szempont miatt tekinthető releváns elméletnek az Unió külpolitikáját tekintve. Egyfelől a liberális ihletésű „első szinten” Moravcsik kiemeli, hogy a hazai érdekcsoportok szerepét sokkal nehezebb meghatározni, mint más szakpolitikai területeken, hiszen a várható költség és haszon sokkal homályosabban határozható meg a külpolitikában (Moravcsik, 1993 és 1999). Másfelől Andrew Moravcsik és Kalypso Nicolaidis amellet érvel, hogy a tagállamok akkor támogatnak további integrációt a külpolitika területén – ahol a gazdasági érdekek homályosan határozhatók meg –, ha nem rendelkeznek unilaterális alternatívákkal. Az Amszterdami Szerződés elemzése kapcsán arra az eredményre jutottak, hogy Németország, a Benelux és az északi államok a már említett globális felépésre irányuló unilaterális alternatíva hiánya, valamint az ENSZ Biztonsági Tanácsában játszott marginális szerepeik miatt támogatták a külpolitikai integrációt. A KKBP változatlanóságát, a jelenleg fennálló status quót elsősorban az Egyesült Királyság támogatta (Moravcsik–Nicolaidis, 1999). Az elméletet az Unió bővítésére is alkalmazták. Az eredmény szerint a tagjelöltek a minél gyorsabb, míg a már tagsággal rendelkező államok a minél megfontoltabb bővítés helyezik előtérbe. Mind az 1973-as, mind pedig a 2004-es bővítés megmutatta, hogy a tagállamok jobb alkupozícióban voltak, mint a tagjelöltek (Moravcsik–Vachudova, 2003).

A realizmus egy másik irányzata Kenneth Waltz hatalmi egyensúly-elmélete alapján ítéli meg az EU külpolitika létrejöttét és fennmaradását. Waltz amellet érvel, hogy a nemzetközi rendszer struktúrája – mindenekelőtt a nemzetközi rendszer anarchikus természete és a hatalom eloszlása – határozza meg az államok magatartását. Elmélete szerint az államok saját fennmaradásuk mellett univerzális dominanciára törekcszenek. A nemzetközi rendszer lehető-

vé teszi az alternatív magatartásokat (pl. államok közötti együttműködés vagy integráció), de ezeket a rendszer nem jutalmazza (Waltz, 1979). Nézete szerint az EU vagy Németország próbálja majd az Egyesült Államok hatalmát ellen-súlyozni (Waltz, 2000). Elmélete számos szerzőt ösztönzött arra, hogy az EU külpolitikai együttműködését rendszer szinten értelmezzék. Ezek a szerzők kiemelik, hogy az európai külpolitikai és védelmi integráció célja az, hogy az EU minél függetlenebb legyen az Egyesült Államoktól. Hozzáteszik, hogy a KBVP létrehozása valójában válaszként értelmezhető a hatalom elosztásának rendszerszintű változására. Mindannyian elismerik, hogy a hatalmi különbségek csökkentése érdekében az EU válaszlépéseket tesz. Ugyanakkor kieme-lik, hogy a párhuzamos struktúrák létrehozása a transzatlanti kapcsolatok megromlásához vezethet (Art, 2004; Hoffmann, 2000; Hyde-Price, 2006; Layne, 2006; Posen, 2004). A neorealisták által felvetett probléma napjaink egyik iz- galmas és aktuális kérdése, hiszen az európai vezetők között egyetértés látszik kialakulni az európai védelmi képességek megerősítése területén. Az egyik legfőbb kérdés, hogy vajon lehet-e a NATO mellett párhuzamos védelmi ka- pacitásokat kialakítani?

A realista és liberális szerzők közötti ellentét a nemzetközi együttműködés lehetőségeire és akadályaira is kiterjed. Joseph Grieco, a sokat idézett realista szerző amellet érvel, hogy az államok közötti nemzetközi együttműködést „nehezebb létrehozni és fenntartani, mint azt az institutionalisták sugallják” (Grieco–Powell–Snidal, 1993: 729.). Még a liberálisok is elismerik, hogy „még ha létezik is közös érdek, az együttműködés gyakran elbukik” (Keohane, 1984: 6.). Az institutionalisták ugyanakkor azt állítják, hogy a nemzetközi rendszer anarchikus természetéből fakadó hátrányokat a nemzetközi intézmények ké- pesek csillapítani. E megközelítés egyik központi eleme a fogolydilemma. Robert Axelrod amellet érvel, hogy az államok közötti együttműködés a fo- golydilemma ellenére létrejöhet. Nézete szerint a „szemet szemért elvet” (*tit for tat strategy*) kell követni, amely azt jelenti, hogy az államoknak olyan ma- gatartásformákat kell tanúsítaniuk, amelyet más államok követek korábban (Axelrod, 1985). Jelen téma szempontjából az a megállapítás fontos institu- cionalista szemszögből, miszerint a gazdasági területeken könnyebb létrehoz- ni együttműködést, mint a külpolitika területén. A katonai-biztonsági együtt- működést nehezebb elérni, mint a politikai-gazdaságit (Axelrod–Keohane, 1985; Lipson, 1984). A kereskedelmi liberalizmus – az állam mellett – más sze- replők figyelembevételének fontosságát is hangsúlyozza, mint például a mul- tinacionális vállalatok, a transznacionális mozgalmak vagy a nemzetközi szer- vezetek. A kölcsönös egymásrautaltság az elmélet egyik divatos fogalma, amely szerint a katonai erő használata visszaszorul a nemzetközi vitarendezésben, a nukleáris fegyverek csupán az elrettentést szolgálják, míg a kölcsönös keres- kedelmi és gazdasági egymásrautaltság meghatározza az államok mozgásterét a nemzetközi kapcsolatokban (Keohane–Nye, 1977).

A KKBP ÉS A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK
NEM RACIONÁLIS MEGKÖZELÍTÉSEI

A (neo)realista és liberális elméleteket nem lehet teljes mértékben negligálni az európai külpolitika vizsgálata során. Az elmúlt évtizedek együttműködése nyomán több esetet is ki lehet emelni, amely leginkább eme két iskola valamelyikével magyarázható. Ugyanakkor nem lehet tagadni azt sem, hogy az EPE-vel/KKBP-vel foglalkozó kutatók jelentős része által közzétett kutatások két szempont alapján is számottevő mértékben különböznek a fent említett elméletekhez képest. Egyfelől arra hívják fel a figyelmünket, hogy az EPE/KKBP kormányközi jellege ellenére túllép a legkisebb közös többszörös típusú döntéseken. Nézeteik szerint a külpolitikai döntéshozatal valójában nem úgy zajlik, hogy a tagállamok egy előre meghatározott nemzeti érdekekkel ülnek le a tárgyalóasztalhoz. A közös fellépést a következő, alapvetően nem materiális, kézzel nem megfogható mechanizmusok segítik elő: az államok vezetői és hivatalnokaik közötti kölcsönös bizalom, a konstans párbeszéd, a közös európai szellem és az az egymással szemben támasztott elvárás, hogy mi számít európai normának a tárgyalás és a közös fellépés során. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy a tagállamok cselekvéseire hatással van, hogy mások mit gondolnak viselkedéséről és javaslatairól. Másfelől – ez utóbbi tényezőkből egyenesen adódik, hogy – az európai külpolitikával foglalkozó kutatók jelentős része más „szintről” elemzi a nemzetközi politikát, mint az előző alcímben ismertetett elméletek többsége. A híres „*Man, the State, and War*” című könyv óta tudjuk például, hogy Kenneth Waltz (1959) szerint a háborúkat a nemzetközi rendszer struktúrája okozza és nem az „alatta” lévő tényezők (például az ember rossz természete vagy gonoszsága). Ugyanakkor az ebben az alfejezetben szereplő kutatások mindenekelőtt épp a hivatalnokok cselekvéseit helyezik előtérbe, amely tehát alapvető elemzési és módszertani következményekkel járhat saját kutatásunkra nézve.

Már az 1973-as koppenhágai jelentés felismerte, hogy a tagállamok jelentős erőfeszítéseket tesznek a közös álláspontok kialakítása érdekében. Ez az igyekezet egy ún. „*koordinációs reflexhez*” vezetett, amely „alapvetően befolyásolta a tagállamok egymás közötti és harmadik államokkal fenntartott kapcsolatait. Az Európában tapasztalható *kollegialitásérzés* válik a nemzetközi kapcsolatok valódi erejévé” (Hill–Smith, 2000: 84.). Mielőtt saját álláspontot alakítanának ki, a tagállamok egymással konzultálnak és figyelembe veszik egymás véleményét. Philippe de Schoutheete szerint az EPE nemcsak egy információs közösség (*communauté d'information*), hanem egy olyan közösség is, amely osztozik a nézetekben (*communauté de vue*) és a cselekvésekre irányuló elgondolásokban (*communauté d'action*) (De Schoutheete, 1980). Helene Sjursen következtetése megegyezik Schoutheete megállapításával, továbbá kiemeli, hogy a „konzultáció normája” elősegíti a közös álláspontok elfogadását (Sjursen,

2002). Christopher Hill és William Wallace hevesen kritizálják a nemzetközi kapcsolatok racionális megközelítéseit. Azt állítják, hogy számos hivatalnok az EPE keretein belül szocializálódott, amely egyben azt is magában foglalja, hogy kevés „nemzeti tapasztalattal” rendelkeznek. Az EPE-ben dolgozó hivatalnokok és miniszterek együtt utaznak Brüsszelbe, így a racionalitást egészen másképp értelmezik, mint azt egyes elméletek feltételezik. Az eredmény nem egy föderális állam, de elmozdulás a hagyományos állam-állam közötti kapcsolatoktól (Hill–Wallace, 1996). A konszenzusra való törekvés miatt a közösség képes volt elmozdulni a legkisebb közös többszörös típusú döntésektől. Simon Nuttall, hasonlóan a Hill–Wallace-szerzőpárhoz azt állítja, hogy baráti légkör uralkodott a külpolitikai kérdések tárgyaláskor, amit abból is érezni lehetett, hogy a különböző osztályok igazgatói keresztnevükön szólították egymást (Nuttall, 1992).

Otto von der Gablentz azt állítja, hogy a külpolitikai együttműködés kormányközi jellegének ellenére, a fogalom jelentősen félrevezetheti az EPE-ről való gondolkodást (Gablentz, 1979). Wolfgang Wessels hasonlóan amellett érvel, hogy az EPE, még ha össze is lehet hasonlítani korábbi diplomáciai együttműködésekkel, valójában túlmutat az ismert és elfogadott fogalmakon, tekintettel a találkozó intenzitására és minőségére. A szereplők nemzeti identitása a legerősebb, de komoly erőfeszítéseket tesznek a közös álláspontok elfogadása érdekében. Bár nincs jogi kényszerítő lehetőség az együttműködés hiányának szankcionálására, az elvárások mégis inkább az együttműködő magatartást ösztönzik (Wessels, 1980 és 1982). Jacob C. Øhrgaard amellett érvel, hogy a szocializációnak köszönhetően egy bizonyos fokú integráció tapasztalható a külpolitika területén is, azt állítván, hogy az EPE/KKBP kevesebb, mint egy szupranacionális, de több mint egy kormányközi együttműködés. A tagállamok az *acquis communautaire*-hez hasonlóan létrehozta egy *acquis politique*-ot, amely jelzi a szereplők elköteleződését az együttműködés megerősítése területén. Azt állítja, hogyha sikerült kialakítani egy közös álláspontot, akkor egy tagállam attól nagyon nehezen tudott volna anélkül eltérni, hogy komolyan meg ne sértse saját hitelességét (Øhrgaard, 1997). Federica Bicchieri is osztja azt a véleményt, miszerint túl kell lépni a kormányköziség fogalmán. Amellett érvel, hogy a COREU-hálózat mutatja meg igazán, hogy milyen fontos szerepe van a kommunikációnak, amelynek segítségével átléphetik a nemzeti határokat és egy közös európai gyakorlatot hozhatnak létre (Bicchieri, 2011).

Az európaizációs elméletek képezik a nem racionális megközelítések egy másik csoportját. Az európaizáció folyamatát meg lehet közelíteni racionális alapokon is, hiszen a fogalom csak annyit jelöl, hogy az európai és a nemzeti (kül)politikák között valamilyen kapcsolat alakul ki, amelynek eredményeképp az egyik „szint” a másikat – a politikaalkotás folyamatában – kisebb-nagyobb mértékben befolyás alatt tartja (Wong, 2011). Mindazonáltal a KKBP-t vizsgáló európaizációs kutatások döntően a szocializációs folyamatokat emelik ki,

amely egyúttal jelzi, hogy a konstruktivista irányzatok ezt az elméletet számottevő mértékben befolyásolták. Az európai és a nemzeti külpolitikák kapcsolatát vizsgáló munkák közül kiemelkedik Ben Tonra munkája, aki a KKBP hatását vizsgálta három tagállam, Dánia, Hollandia és Írország külpolitikáin keresztül. Tonra nyíltan Alexander Wendt elméletére épít, következőképp azt állítja, hogy az értékek és a meggyőződések fontos változói a KKBP elemzésének. A nemzeti érdekek nem állandóak, hanem az uniós tagság tényével és a tárgyalások folyamatával változnak. Tonra amellet érvel, hogy a nemzetközi kapcsolatok hagyományos elméleteinek alkalmazása egyenesen káros az európai külpolitika tanulmányozása során. Nézete szerint az európai külpolitikai együttműködést nem lehet hagyományos eszközökkel megközelíteni, mert a tagállamok sajátos és egyedi erőfeszítéseket tesznek a kollektív fellépés érdekében. Tonra szerint alapvetően két okra vezethető vissza a racionális megközelítések alkalmazhatatlansága: (a) az európai szintű külpolitikának érezhető hatása van a tagállamokra, és (b) a tagállamok szerint a KKBP többet jelent, mint a benne résztvevő szereplők összessége. A közös szocializáció hozzájárul ahhoz, hogy a tagállamok ugyanazokat az értékeket és problémákat tartásák fontosnak. Hozzáteszi ugyanakkor, hogy nem egy „egyszerű” szocializációról van szó, hanem „strukturális szocializációról”, amely Tonra fogalmai szerint azt jelenti, hogy a KKBP-ben dolgozó hivatalnokok alkalmazkodnak és magukévá teszik a normákat és a kollektív politikaalkotás folyamatához szükséges ismereteket (Tonra, 1999, 2001 és 2003).

Az európaizációhoz köthető szerzők közül meg kell említeni Cristopher Hill és Reuben Wong munkáját. Nemrég megjelent kötetükben arra a kétirányú kérdésre keresik a választ, hogy (a) a nemzeti külpolitikák milyen hatással vannak a közösen elfogadott álláspontokra, illetve (b) az uniós tagság következtében miképp konvergáltak a tagállamok külpolitikái? Háromféle európaizációt különítenek el: a letöltés (*downloading*) azt a folyamatot jelöli, amikor az EU-tagság hatással van a nemzeti álláspontokra, a feltöltés (*uploading*) azt jelöli, amikor a tagállamok „kivetítik” saját preferenciáikat az európai szintre, a *cross-loading* pedig azt a kétirányú folyamatot jelöli, amely szakpolitikai konvergenciához vezethet. A szerzőpáros szerint az európaizáció egy hosszú távú folyamatot jelöl, amely magában foglalja a közösséghez tartozás érzését és a közösen osztott értékek állandósulását. Hill és Wong szerint hét tényező segíti elő az európaizáció folyamatát: az intézmények és a szerződések, a szocializáció, a vezetés, a külső egyesítő erők, a felismerés, hogy a tagállamok együtt erősebbek, mint külön-külön, a globális szerep legitimitációja és a földrajzi, kulturális identitás. A kutatásuk eredménye alapján kijelenthető, hogy a vizsgálatba bevont tagállamok mindegyike – kisebb-nagyobb mértékben – „európaizálódott”: míg Németország, Spanyolország, Szlovénia és Franciaország kevesebb jelét mutatta, addig például Olaszország külpolitikája jelentős mértékben kölcsönhatást mutatott az európai szinttel (Wong–Hill, 2011a, 2011b).

ÖSSZEGZÉS

A nemzetközi kapcsolatok elméletei változatos képet mutatnak az Unió külpolitikájáról. A neorealizmushoz köthető szerzők elsősorban a „külső” tényezőkre összpontosítanak, és arra hívják fel a figyelmet, hogy az államok viselkedését a nemzetközi rendszer struktúrája határozza meg. A tagállamok együttműködésének intenzitása válaszként értelmezhető a hatalom eloszlásának rendszerszintű változásaira. Ezek alapján a KKBP és a KBVP azt a célt szolgálja, hogy meggyengítse az Egyesült Államok (korábbi) unilaterális pozícióját. A „klasszikus” kormányköziség inkább az államok sokszínűségére és a nemzeti érdekérvényesítés hagyományos útjaira helyezi a hangsúlyt. Ez utóbbi megközelítés alapján egy erős érdekérvényesítő képességgel rendelkező állam képe rajzolódik ki, amely csak szükség esetén, elsősorban akkor is inkább csak átmenetileg hajlandó együttműködni másokkal. A liberalizmushoz köthető irányzatok abban mutatnak eltérést többek között, hogy milyen mértékben vették át a realizmus feltételezéseit. Míg a neofunkcionalizmus kritikus álláspontot képvisel, addig a liberális kormányköziség deklaráltan hajlandó elfogadni néhány realista hipotézist. A konstruktivista irányzatok – szemben például a neorealizmushoz – az együttműködés „belső” aspektusaira összpontosít, hiszen amellet érvelnek az érintett szerzők, hogy a meggyőzés ereje vagy a közösen osztott értékek határozzák meg a tagállamok közötti együttműködés kilátásait.

A tanulmányt két észrevétellel lehet lezárni. Egyfelől a különböző elméletek eltérő elemzési szintet használnak. Az elemzési szint (végül is az elméleti keret) megválasztása alapvetően befolyásolhatja a kutatási eredményeket. Valójában már a hipotézis felállítása meghatározhatja, hogy egy tanulmány milyen következtetéseket fog közölni. Az Unió külpolitikájára vonatkozó elméletek áttekintéséből ugyanis kiderült, hogy a neorealizmus a nemzetközi rendszer egészére, a kormányköziség az államra, míg a konstruktivizmus inkább az egyénekre összpontosít. Nyilvánvaló, hogy egészen más azt a tézist megfogalmazni, hogy a tagállamokat a nemzetközi rendszer struktúrája kényszeríti együttműködésre, mint azt megállapítani, hogy a tagállamokat a KKBP területén dolgozó hivatalnokok sajátos szocializációja ösztönzi kooperatív magatartásra. A gyakorlatban állíthatjuk, hogy a felsorolt tényezők mindegyike – többé vagy kevésbé – hozzájárul (vagy épp megakadályozza) a tagállamok együttműködésre vonatkozó attitűdjeit. Ugyanakkor az elméletek szükségszerűen és definíciószerűen leegyszerűsítik a világot, így nem lehet minden egyes tényezőt figyelembe venni. Valójában inkább azokat az elemeket kell kiemelni, amelyekről azt gondoljuk, hogy nagyrészt megmagyarázzák a tagállamok együttműködési szándékait.

Másrészt a KKBP további fejlődése, valamint a KBVP megerősítése arra ösztönözheti a kutatókat, hogy a meglévő elméleti kereteket tovább fejlesszék.

Különböző okoknál fogva, de az EU-külpolitika vizsgálata nem tartozott a nemzetközi kapcsolatok elsődleges kutatási területeihez. Egyrészt az Unióról szóló elméleteket könnyebben meg lehet találni a nemzetközi politikai gazdaságtan, semmint a nemzetközi kapcsolatok hagyományos elméletei között, mert a gazdaság területein sokkal látványosabb az integráció, mint a külpolitika területén. Másrészt az uniós kompetenciák homályos megfogalmazása miatt több kutató inkább a tagállami külpolitikákat vizsgálja, és a KKBP-re csak „nyúlványként” tekint (Jørgensen, 2004). Harmadrészt a realizmus a nemzetközi rendszer hagyományos szereplőjét, az államot tekinti vizsgálendő egységként. E nézetek szerint a nemzetközi szervezetek csupán az államok közötti erőviszonyok leképeződései, amelyeknek hatékonyságuk és a nemzetközi rendszerre gyakorolt transzformációs erejük marginálisnak tekinthető. Negyedrészt pedig a liberalizmus elsősorban a „*low politics*”-ra összpontosít. Ez nem jelenti azt, hogy a nemzetközi kapcsolatok hagyományos elméletei ne járultak volna ahhoz hozzá, hogy az EU külpolitikájának létrehozását és fennmaradását jobban megértjük. Ugyanakkor a KKBP-t vizsgáló szerzők jelentős része inkább a nem racionális megközelítéseket részesíti előnyben. Ha mérleget vonhatnánk az elmúlt évtizedek kutatásaiból, akkor azt mondhatnánk, hogy a kutatók többsége szerint a politika nem materiális tényezői jelentősebbnek tekinthetők az Unió külpolitikájának vizsgálatakor, mint a nyers erő vagy a hatalmi tényezők elemzése.

JEGYZETEK

- ¹ Ez a tanulmány a következő fogalmakat szinonimaként használja: KKBP, EU külpolitika, az Unió külpolitikája, uniós külpolitika, európai külpolitika. Valójában az uniós külkapcsolatok több tematikus és földrajzi dimenzióra oszthatók fel. A tematikus területek közé tartozik a bővítéspolitiká, az emberi jogi politika, a humanitárius segítségnyújtás, a közös biztonság- és védelempolitika, a közös kül- és biztonságpolitika, a nemzetközi fejlesztési politika és a nemzetközi kereskedelempolitika. Az uniós külkapcsolatok földrajzi dimenziói: bővítéspolitiká, Európai Szomszédságpolitika, transzatlanti kapcsolatok, stratégiai partnerségek, EU-AKCS kapcsolatok, EU-Ázsia kapcsolatok, EU-Latin-Amerika kapcsolatok (Simon, 2017).
- ² A nemzetközi politikatudomány fogalma vitára adhat okot. A kifejezés arra utal ebben a tanulmányban, hogy a hazai politikatudomány hagyományos témakörei közé nem tartozik a KKBP vizsgálata, míg nemzetközileg jelentősebb hangsúlyt kap az EU külkapcsolatok valamennyi aspektusa. Ugyanakkor magyar nyelven is megjelentek átfogó jellegű tankönyvek, ezek elsősorban: Balázs Péter (2003): *Az Európai Unió külpolitikája és a magyar-EU kapcsolatok*. Budapest, KJK-KERSZÖV; Balázs Péter (2016): *Az Európai Unió külpolitikája*. Budapest, Wolters Kluwer (Complex) Kiadó; Gazdag Ferenc (2005): *Európai integráció és külpolitika*. Budapest, Osiris; Gálik Zoltán (2006): *A közös európai külpolitika elmélete: A neoföderalizmustól a külpolitika döntéseméletig*. Budapest, PhD értekezés; Simon Zoltán (szerk.): *Az Európai Unió a világban. Uniós külkapcsolatok a 21. században*. Budapest, L'Harmattan; Szűcs Tamás–Kende Tamás–Dunay Pál (2005): *Az*

Unió Közös Kül-, Biztonság és Védelempolitikája. In: Kende Tamás–Szűcs Tamás (szerk.): *Európai közjog és politika*. Budapest, Osiris.

- ³ Néhány általános jellegű kötet a legmeghatározóbb, uniós külkapcsolatok jogával foglalkozó szerzőktől (a teljesség igénye nélkül): Cremona, Marise (szerk.): *Developments in EU External Relations Law*. Oxford, Oxford University Press; Cremona, Marise–De Witte, Bruno (szerk.): *EU Foreign Relations Law: Constitutional Fundamentals*. Oxford, Hart; Dashwood, Alan–Maresceau, Marc (szerk.): *Law and Practice of EU External Relations: Salient Features of a Changing Landscape*. Cambridge, Cambridge University Press; Eeckhout, Piet (2011): *EU External Relations Law*. Oxford, Oxford University Press; Koutrakos, Panos (2015): *EU Law of International Relations*. Oxford, Portland, Hart.
- ⁴ Ez a mondat csak abban az esetben helyes, ha egy pillanat erejéig elfogadjuk, hogy az EU-t lehetséges nemzetközi szervezetként konceptualizálni. Valójában az EU inkább a hagyományos nemzetközi szervezetek és a szövetségi államok között helyezkedik el. A nemzetközi szervezetekhez hasonlító jegyei: (a) a szuverén államok határozzák meg az Unió hatásköreit és (b) a kilépés feltételeit; a szövetségi államokhoz hasonlító jegyei: (a) az uniós jog elsőbbséget élvez, közvetlenül hatályos és közvetlenül alkalmazandó, (b) a vitákat az Európai Unió Bírósága dönti el; a két jellemző keveredését jelzi a következő tényezők párhuzamos létezése: (a) a nemzetek feletti, a közvetlen választáson alapuló és a kormányközi intézmények, (b) az egyhangú és a többségi döntéshozatal, (c) a tagállami és a saját bevételek (Simon, 2013).

IRODALOM

- Andreatta, Filippo (2011): The European Union's International Relations: A Theoretical View. In: Hill, Christopher–Smith, Michael (eds.): *International Relations and the European Union*. Oxford, Oxford University Press.
- Aron, Raymond (1966): *Peace and War: A Theory of International Relations*. New York, Garden City.
- Art, Robert J. (2004): Europe Hedges Its Security Bets. In: Paul, T. V.–Wirtz, James J.–Fortmann, Michel (eds.): *Balance of Power Theory and Practice in the 21st Century*. Stanford, Stanford University Press.
- Axelrod, Robert (1985): *The Evolution of Cooperation*. New York, Basic Books.
- Axelrod, Robert–Keohane, Robert (1985): Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions. *World Politics*, 38(1): 226–254.
- Bicchi, Federica (2011): The EU as a community of practice: foreign policy communications in the COREU network. *Journal of European Public Policy*, 18(8): 1115–1132.
- Carlsnaes, Walter (2007): European Foreign Policy. In: Jørgensen, Knud E.–Pollack, Mark–Rosamond, Ben (eds.): *The SAGE Handbook of European Union Politics*, London, SAGE.
- De Schoutheete, Philippe (1980): *La Coopération Politique Européenne*. Paris–Brussels, Nathan/Labor.
- Elsuwege, Peter (2010): EU External Action after the Collapse of the Pillar Structure: In search of a New Balance between Delimitation and Consistency. *Common Market Law Review*, 47(4): 987–1019.

- Gablentz, Otto Von Der (1979): Luxembourg Revisited or The Importance of European Political Cooperation. *Common Market Law Review*, 16(4): 685–699.
- Ginsberg, Roy H. (1989): *Foreign Policy Actions of the European Community: The Politics of Scale*. Boulder, Lynne Rienner.
- Gordon, Philip H. (1998): Europe's Uncommon Foreign Policy. *International Security*, 22(3): 74–100.
- Grieco, Joseph M. (1993): Understanding the Problem of International Cooperation: The Limits of Neoliberal Institutionalism and the Future of Realist Theory. In: Baldwin, David (ed.): *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*. New York, Columbia University Press.
- Grieco, Joseph M. (1997): Realist International Theory and the Study of World Politics. In: Doyle, Michael W.–Ikenberry, G. John (eds.): *New Thinking in International Relations Theory*. Boulder, Westview.
- Grieco, Joseph M.–Powell, Robert–Snidal, Duncan (1993): The Relative-Gains Problem for International Cooperation. *The American Political Science Review*, 87(3): 727–743.
- Haas, Ernst B. (1958): *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces, 1950–1957*. Stanford, Stanford University Press.
- Haas, Ernst B. (1961): International Integration: The European and the Universal Process. *International Organization*, 15(3): 366–392.
- Hill, Christopher–William, Wallace (1996): Introduction: Actors and Actions. In: Hill, Christopher (ed.): *The Actors in Europe's Foreign Policy*. London–New York, Routledge.
- Hill, Christopher–Karen, Smith E. (2000): *European Foreign Policy: Key Documents*. London–New York, Routledge.
- Hoffmann, Stanley (1964): The European Process at Atlantic Cross Purposes. *Journal of Common Market Studies*, 3(2): 85–101.
- Hoffmann, Stanley (1966): Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western-Europe. *Daedalus*, 95(3): 862–915.
- Hoffmann, Stanley (2000): Towards a Common European Foreign and Security Policy? *Journal of Common Market Studies*, 38(2): 189–198.
- Holland, Martin (1991): Introduction. In: Holland, Martin (ed.): *The Future of European Political Cooperation: Essays on Theory and Practice*. London, Macmillan.
- Hyde-Price, Adrian (2006): 'Normative' Power Europe: A Realist Critique. *Journal of European Public Policy*, 13(2): 217–234.
- Jørgensen, Knud E. (1993): EC External Relations as a Theoretical Challenge: Theories, Concept, and Trends. In: Pfetsch, Frank R. (ed.): *International Relations and Pan-Europe: Theoretical Approaches and Empirical Findings*. Münster, Lit Verlag.
- Jørgensen, Knud E. (1999): Modern European Diplomacy: A Research Agenda. *Journal of International Relations and Development*, 2(1): 78–96.
- Jørgensen, Knud E. (2004): Theorising the European Union's foreign policy. In: Tonra, Ben–Christiansen, Thomas (eds.): *Rethinking European Union Foreign Policy*. Manchester–New York, Manchester University Press.
- Jørgensen, Knud E. (2015): Introduction: Theorizing European Foreign Policy. In: Jørgensen, Knud E.–Aarstad, Aasne K.–Drieskens, Edith–Laatikainen, Katie–Tonra, Ben (eds.): *The SAGE Handbook Of European Foreign Policy*, Los Angeles, Sage.

- Juhász Krisztina (2012): Az Európai Unió külpolitikájára vonatkozó elméletek. *Politikatudományi Szemle*, XXI. évf., 1. szám, 58–77.
- Keohane, Robert (1984): *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. New Jersey, Princeton University Press.
- Keohane, Robert–Nye, Joseph S. (1977): *Power and Interdependence*. Boston, Little Brown.
- Keuleers, Floor–Fonck, Daan–Stephan, Keukeleire (2016): Beyond EU navel-gazing: Taking stock of EU-centrism in the analysis of EU foreign policy. *Cooperation and Conflict*, 51(3): 345–364.
- Koutrakos, Panos (2012): The European Union's common foreign and security policy after Lisbon. In: Diamond Ashiagbor–Nicola Countouris–Ioannis Lianos (eds.): *The European Union after the Treaty of Lisbon*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Layne, Christopher (2006): The Unipolar Illusion Revisited: The Coming End of the United States' Unipolar Moment. *International Security*, 31(2): 7–41.
- Lipson, Charles (1984): International Cooperation in Economic and Security Affairs. *World Politics*, 37(1): 1–23.
- Moravcsik, Andrew (1993): Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach. *Journal of Common Market Studies*, 31(4): 473–524.
- Moravcsik, Andrew (1998): *The Choice for Europe: Social Purposes and State Power from Messina to Maastricht*. Ithaca–New York, Cornell University Press.
- Moravcsik, Andrew–Nicolaidis, Kalypso (1999): Explaining the Treaty of Amsterdam: Interests, Influence, Institutions. *Journal of Common Market Studies*, 37(1): 59–85.
- Moravcsik, Andrew–Vachudova, Milada A. (2003): National Interests, State Power, and EU Enlargement. *East European Politics and Societies*, 17(1): 42–57.
- Øhrgaard, Jacob C. (1997): Less than Supranational, More than Intergovernmental: European Political Cooperation and the Dynamics of Intergovernmental Integration. *Millennium*, 26(1): 1–29.
- Posen, Barry (2004): ESDP and the Structure of World Power. *The International Spectator*, 39(1): 5–17.
- Putnam, Robert (1988): Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games. *International Organization*, 42(3): 427–460.
- Putnam, Robert–Bayne, Nicholas (1984): *Hanging Together: The Seven-Power Summits*. London–Cambridge, Heinemann and Harvard University Press.
- Rosamond, Ben (2000): *Theories of European Integration*, New York, St. Martin's Press.
- Schmitter, Philippe C. (1969): Three Neo-Functional Hypotheses About International Integration. *International Organization*, 23(1): 161–166.
- Simon Zoltán (2013): Az uniós döntéshozatal és jogalkotás elmélete és gyakorlata. In: Simon, Zoltán (szerk.): *Döntéshozatal és jogalkotás az Európai Unióban: elmélet és gyakorlat*. Budapest, L'Harmattan.
- Simon Zoltán (2017): Az uniós külkapcsolatok természete és elmélete. In: Simon, Zoltán (szerk.): *Az Európai Unió a világban. Uniós külkapcsolatok a 21. században*. Budapest, L'Harmattan.
- Sjursen, Helene (2002): Understanding the common foreign and security policy: analytical building blocks. In: Knodt, Michèle–Princen, Sebastiaan (eds.): *Understanding the European Union's External Relations*. London–New York, Routledge.
- Tonra, Ben (1999): The Europeanisation of Irish Foreign Affairs. *Irish Studies in International Relations*, 10: 149–165.

- Tonra, Ben (2001): *The Europeanization of National Foreign Policy: Dutch, Danish and Irish Foreign Policy in the European Union*. Farnham, Ashgate.
- Tonra, Ben (2003): Constructing the Common Foreign and Security Policy: The Utility of a Cognitive Approach. *Journal of Common Market Studies*, 41(4): 731–756.
- Tonra, Ben–Christiansen, Thomas (2004): The study of EU foreign policy: between international relations and European studies. In: Tonra, Ben–Christiansen, Thomas (eds.): *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester–New York, Manchester University Press.
- Vooren, Bart Van–Wessel, Ramses (2014): *EU External Relations Law*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Waltz, Kenneth (1959): *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. New York, Columbia University Press.
- Waltz, Kenneth (1979): *Theory of International Politics*. Reading, Addison-Wesley.
- Waltz, Kenneth (2000): Structural Realism after the Cold War. *International Security*, 25(1): 5–41.
- Weiler, Joseph–Wolfgang, Wessels (1988): EPC and the Challenge of Theory. In: Pijpers, Alfred–Regelsberg, Elfriede–Wessels, Wolfgang (eds.): *European Political Cooperation in the 1980s: A Common Foreign Policy for Western Europe?* Dordrecht, Martinus Nijhoff.
- Wessels, Wolfgang (1980): New forms of Foreign Policy Formulation in Western Europe. In: Feld, Werner J. (ed.): *Weston Europe's Global Reach: Regional Cooperation and World-wide Aspirations*. New York, Pergamon Press.
- Wessels, Wolfgang (1982): European Political Cooperation: A New Approach to European Foreign Policy. In: Allen, David–Rummel, Reinharde–Wessels, Wolfgang (eds.): *European Political Cooperation: Towards a Foreign Policy for Western Europe*. London, Butterworth Scientific.
- Wong, Reuben (2011): The Europeanization of Foreign Policy. In: Hill, Cristopher–Smith, Michael (eds.): *International Relations and the European Union*. Oxford, Oxford University Press.
- Wong, Reuben–Hill, Cristopher (2011a): Introduction. In: Wong, Reuben–Hill, Christopher (eds.): *National and European Foreign Policies: Towards Europeanization*. London, New York, Routledge.
- Wong, Reuben–Hill, Cristopher (2011b): Many actors, one path? The meaning of Europeanization in the context of foreign policy. In: Wong, Reuben–Hill, Christopher (eds.): *National and European Foreign Policies: Towards Europeanization*. London, New York, Routledge.

RECENZÍÓ

Oross Dániel

A Fidesz, mint a magyar politika trendje

(Boda Zsolt-Szabó Andrea [szerk]: Trendek a magyar politikában 2.

A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák)

